

Ọrụ Agumagụ Ọnụ Nye Nkuzi Na Nkwalite Obibi Ndụ Ndị Igbo

Nwaoke, Emmanuel Emeka¹, EzeAdaora Maudline&Nwaoke, Queendaline Chinwendu³

¹Department of Nigerian Languages, National Institute for Nigerian Languages (NINLAN), Aba, Abia State, Nigeria

²Ngalaba Asusu na Lingwistiks, Mahadum Steeti Ebonyi, Abakaliki, Nigeria

³Department of Igbo Language, Girls' Technical College, Agba, Ebonyi State, Nigeria

Corresponding Author's E-mail: nwaokebest@gmail.com

Umí

Nchöcha a lebara anya na ọrụ agumagụonu nye nkuzi na nkwalite obibi ndundi Igbo. Mbunuche nchöcha a bụ ikowaputa agumagụ ọnụ dí ka uzø e si akụzi ma na-akwalite usoro obibi ndụ ndị Igbo. Agumagụ ọnụ Igbo bụ nke obodo na-enwekodo ọnụ n'ihi na o nweghi onye a ma dí ka onye nwe nke ọ bụla kpomkwem. Ọ bụ ọnọdu a mere o ji adị mfe inweta nkugharị otu akukọ n'onumara dí iche n'ala Igbo. Nchöcha a bụ nke ndịzima; nchöcha seere ma tuchaa njatule e ji mee nchöcha a site na nleru anya nakwa n'itule ihe nchöcha ndịozọ merela banyere isi okwu a. A na-esite n'emereeme ọdinala wube agumagụ ọnụ; ọ bụ nke a mere e ji akpokwa ya agumagụ ọdinala. Ozo, tupu obibia mbiarachịwa, e nwere agumagụ Igbo nke e detughi edetu. Agumagụ ọdinala Igbo na-esite n'emereeme akụzi nkwayne ugwu, mmekorita, onye aghana nwanne ya, nkwalite ndụ, na nkwalite udo na ọdinma ezinaulọ nakwa nke obodo. A chọputara na ọ dí mkpa iji agumagụ ọnụ kuziere ndị mmadụ nkwenye, omenala na ụkpuru ndị na-akwalite ezi mmekorita na obibindu n'ala Igbo. Ozo, agumagụ ubu a nke a na-eziputa n'udị ederede bụ nke na-enweta ike ekereuché ya site n'akukọ ọdinala. E kwesiri ichekwaba agumagụ ọdinala n'udị ederede, na/ma ọ bụ okwu (ma ọ bụ onyonyo) a doqoro adorø. Mgbe e mere nke a, ha ga-abụ uzø mkpali mmuo nye umuaka imata ụfodụ ihe merela tupu a muo ha ma marakwa ihe nkuzi, ihe nrite na ntaram ahụ na-eso omume ụfodụ. Ndị na-ahụ maka agumakwukwo/mmüta nke ụdị kwasikwara itinye nke a na kurikulum.

Okpurukpụ okwu: agumagụ, ọdinala, nkuzi, nkwalite, ndụ, Igbo

Citation of article: Nwaoke, E. E., Eze, A.M.&Nwaoke, Q. C.(2023). Ọrụ Agumagụ Ọnụ Nye Nkuzi Na Nkwalite Obibi Ndụ Ndị Igbo, *African Journal of Politics and Administrative Studies AJPAS*, 16(2):

Date Submitted: 03/09/2023 **Date Accepted:**
26/08/2023 **Date Published:** December, 2023

Abstract

This research focuses on the role of oral literature in the education and promotion of the Igbo way of life. The purpose of this study is to elucidate oral literature as a method of teaching and promoting the lifestyle of the Igbo people. Igbo oral literature is a communal property, as it does not belong to any specific individual. This communal nature facilitates the widespread sharing of stories across different Igbo communities. This study employs qualitative research methods, relying on observation and the review of previous research on this topic. Oral literature is rooted in cultural practices, which is why it is also referred to as traditional literature. Additionally, before the advent of writing, there existed Igbo literature that was not documented. Igbo traditional literature teaches respect, relationships, brotherhood, the promotion of life, peace, and the well-being of both families and the community. It has been found that using oral literature to teach people values, traditions, and principles that promote good relationships and lifestyles in Igbo land is essential. Furthermore, contemporary literature, now documented in written form, derives its essence from traditional stories. It is important to preserve traditional literature in written or audio-visual forms. By doing so, it can serve as an inspirational tool for children, helping them learn about past events before their birth and understand the lessons, rewards, and punishments associated with certain behaviors. Educational authorities should incorporate this into the curriculum.

Keywords: literature, tradition, teaching, promotion, life, Igbo.

Mkpólite

E meela ụfodụ nchöcha banyere agumagu ọnụ na agumagu ederede Igbo mana e nwebeghi nchöcha pütara ihe e merela banyere ụzọ e si ejị agumagu ọnụ akuzi ma na-akwalite obibi ndụ ndị Igbo. Mgbe o bụla e kwuru banyere ndụ ndị Igbo, ihe a na-akpatugasị aka buru ibu maka na o bụ ndụ bụ isi ihe niile. Ya mere ndụ n'isiokwu a ji metuta otu ihe dị ka nkwenye, asusu, agumagu na omenala Igbo n'agbanyeghi na ihe ndị a niile na-adabere nke ukwu na omenala. O bu ya mere Ikeokwu (2021, p. 3) ji sị na "omenala o bụla na mba o bụla nwere agumagu ya". Nchöcha a bụ nke gbadoro ụkwụ n'orụ agumagu ọnụ na-arụ nye mmuata na nkwalite nkwenye, omenala na ụkpuru ndị Igbo. Ya mere, usoro nkuzi na mmuata a na-agbaso akuzi banyere ngalaba amumamụ Igbo ndị a na-akowa na nchöcha a, ji bụrụ nke mpunụndị n'agbanyeghi na e nwekwara ebe a rụtugasịri aka na nke ụdị.

Agumagụ ọnụ na-emetüta ọtụtu ihe n'asusụ, agumagụ, omenala, nkwenye, ükpuru na nsirihụ ndị Igbo mana a na-ahụtakarị ya kpomkwem dị ka agumagụ n'ihi na ọ na-ehido isi nke ukwuu n'uzo a gbasoro mee, wube ma ọ bụ kowaa ihe n'agbanyeghi na ihe e mere, nke e wubere na nke a kowara dikwa mkpa. Ya mere nchocha a, ji kowaa nke ọma usoro a na-agbaso n'iji agumagụ ọnụ akuzi ụfodụ ihe ndị dị mkpa na ndụ ndị Igbo. Kimani (2010) sị na agumagụ ọnụ bara nnukwu uru n'ihi na ọ na-enyere mmadụ aka ịghọta onwe ya, obodo ya, na ihe ndị ọzọ metütara ya. Ọ bụ otu ụzọ e si akwalite mmekorịta n'etiti mmadụ na ibe ya nakwa ihe ndị ọzọ a na-ahụta na agbata mmadụ/obodo na ibe ya. Ọ gara n'ihi kwuo na agumagụ ọnụ bükwa otu n'ime ụzọ ndị e si ezipụta ma na-akuzi ükpuru, omume na usoro omenala dị iche site na ndụ gaa ndụ.

Nnyigide (2017) n'akụkụ nke ya sị na a na-esite n'agumagụ ọnụ amuta omenala na nkwenye ndị Igbo nke mere agumagụ ọdịnala ji bürü otu n'ime ihe ndị dị mkpa na ndụ onye Igbo ọ bụla. Ọ bụ nke kpatara na onye ọ bụla bụ onye Igbo ma ihe ọ na-eme ji abụ onye a na-esite n'omenala na nkwenye ndị a wube ndụ ya ma sitekwa n'otu ụzọ ahụ zulite ya n'ogbe/obodo ebe omenala, nkwenye, nsirihụ, nka amuma ihe ndị ahụ na-abara ya uru ọkpụ tọrọ ọkpụ nye mmekorịta ya na ndị mmadụ maka ọdịmma ya nakwa nke obodo.

Usoro Nchocha

Nchocha a bụ nke ndịzima; ochocha seere ma tuchaa njatule e ji mee nchocha a site na nleru anya nakwa n'itule ihe ndịozọ merela banyere isi okwu a. Ọ bụ agumaguonụ Igbo ka oléruru anya nke ọma ma tulekwa ihe ndịozọ derela banyere ya ma zipụta ha n'ụdi ọ ga-adị mfe nghota. Ọ diịri ochocha mfe ime nke a n'ihi naqbụ nwa afọ Ezaa-Igbo ma bùrukwa onye ma asusụ na omenala Igbo.

Atụtụ Nchocha a Gbasoro

Atụtụ nchocha a gbasoro bụ atụtụ ngugọ nke onye tọpütara ya bụ Abrams (2005). Mbah na Mbah (2014) kowara na atụtụ a na-akowa na mgbe a na-enyoche agumagụ, a ga-atule ihe mgbado ükwu nkwenye dị iche ihe na etu nkwenye ndị a si pụta ihe nay a bụ agumagụ. Nnyigige (2014) n'ime Mbah na Mbah (2014) kowara na atụtụ a dị mkpa n'ikowa nkirimjikọ dị iche ihe. Atụtụ a na-atụ aro na nkwenye omenala dị n'okpụ na-esepụta isi kwa mgbe kwa mgbe

n’ihe ode akukọ na-edē. Atutu a na-eweputa mgba ama ọkpụ dì iche ihe na etu ha si apata ihe n’agumagu. Nnyigige (2014) guputara ụfodụ n’ime ha dì ka usoro akukọ, ụdịdị emereme, ụdịdị agwa, isi okwu nhụrụ na ụche na motif dì iche ihe. Atutu a kwenere na akukọ anaghị ese n’elu efu na o ga-enwe ihe kpatarama na-enye akparamagwa nkowa miri emi. O bụ iweputa ihe ndị a dì iche ihe, kowaa ntọala ha n’akukọ nye ihe na-emen’obodo ka atutu a ji baa nnukwu uru.

Agumagụ Na Agumagụ Ọnụ

Mgbe o bụla e kwuru banyere agumagụ, ihe na-agbatakari ndị mmadụ n’uche bụ ihe e dere ede na/ma o bụ ọru nka dì iche ihe o kachasi ndị e siri n’ekereuche mmadụ wube. Agumagụ nwere ike ịbü agumagụ Ọnụ (nke a makwa dì ka agumagụ ọdinala) na agumagụ ederede (a na-akpokwa ya agumagụ ugbu a). Agumagụ ọdinala bụ bụ ụdị agumagụ ndị ahụ e ji Ọnụ eziputa dì ka akukọ, abụ, akukọ na egwu nakwa ndị na-apata ihe n’ụdị egwuregwu ọdinala. A na-echekwaba ụdị agumagụ a site n’isi n’otu ọgbọ nyefe ya n’aka ọgbọ ọzọ n’ụdị ekwurunonụ ma o bụ emereme dì iche ihe. Agumagụ ederede, n’aka nke ọzọ bụ nke a na-edē n’ihe ogugu dì iche ihe dì ka akwukwọ ma site n’uzo ndị ahụ chekwaba ya. Ha nwekwara ike ipuata n’ụdị emereme nke e ji ndorọ onyonyo doro maka nkiri mgbe o sorọ onye.

Obiweluozo (2011) kowara agumagụ Ọnụ dì ka alaka agumagụ nke a na-esite n’emereme ọdinala wube. O gara n’ihu kwuo na o bụ ndị n’amaghị ede ma o bụ agụ bụ ndị na-ewube agumagụ ọdinala nke mere o ji adị mfe isite n’otu ọgbọ nyefe ya n’aka ọgbọ ọzọ n’ụdị ekwurunonụ. Nkowa ya gara n’ihu mee ka a mata na o bụ nka ekereuche ka ndị mwube ụdị agumagụ a na-agbaso ewube ya n’agbanyeghi na ha enweghi ohere agumakwukwọ. Na nkwado nke a, Mbunda (2006) kowara agumagụ Ọnụ dì ka nka ekwurekwu nke ndị amaghị ka e si ede ma o bụ agụ wubere site n’ichikọta echiche emereme ma o bụ ahụmihe ihe ndị mere n’obodo; o kwukwara na a na-ewube ụdị agumagụ a maka ngere na nkiri ndị gbakorọ n’obodo nke a na-esite n’aka otu ọgbọ nyefe n’aka ndị na-eso ha n’ụdị ekwurunonụ. Nkowa ha gosiri naihe mere e ji akpọ ụdị agumagụ a agumagụ Ọnụ ma o bụ nke ọdinala bụ maka na a na-esite n’emereme ọdinala dì iche ihe hɔrɔ ihe ndị a na-ewube ma na-echekwaba ma o bụ enyefe ha site n’ekwurunonụ.

Nwadike (1992) sıri na agumagụ Igbo malitere na mbụ n’ụdị agumagụ Ọnụ ruo mgbe ndị Igbo malitere muba ka e si ede ihe. Nke a mere e ji esi n’otu ọgbọ nyefe ya ọgbọ ọzọ site n’ọnụ.

Ọ gara n’ihu kwuo na agumagụ ọnụ Igbo gunyere akukọ ifo, nkomirikọ, nkokirikọ na ndị ozọ. Nke a kwadoro ihe ọchọcha derela na mbụ n’agumagụ ọnụ Igbo bụ nke a na-esite n’ekwurunonụ enyefe ọgbo ozọ. Ihe ozọ dị mkpa Nwadike (1992) kwuru bụ naagumagụ ọnụ Igbo bụ nke obodo na-enwekodo ọnụ n’ihi na o nweghi onye a ma ma ọ bụ a na-asị kpomkwem na ọ bụ ya nwe agumagụ ahụ nke mere o ji adị mfe inweta mmegharị ma ọ bụ nkwugharị otu akukọ n’onzumara dị iche iche. Nke a na-emekwa ka ụfodụ tīn̄ye nkwugharị/mmegharị ha nnu na ose n’enweghi onye ga-ajụ ha ase banyere nke ahụ.

Na nkwado, Thwala (2019) siri na agumagụ ọnụ bụ nke ọha obodo nwekorodoro ọnụ ma na-emekotakwa ọnụ n’ihi na ọ na-enwe onye omee na ndị nkiri/nsonye. Mgbe a na-eziputa emere agumagụ ọnụ, ndị nkiri na-esonyekwa n’ihe a na-eme. Nke a bụ ezi okwu n’ihi na ebe ọ bụla a na-eziputa ma ọ bụ eme agumagụ ọnụ Igbo (akukọ, egwu/ejije ma ọ bụ abụ) ndị na-esonye nwere ụzọ dị iche iche ha si atyụnye oke ha. O nwere ike ịbü n’ụdị ịkụ aka, ime uzere, ma ọ bụ ikwe ma ọ bụ ikwembarị ekwurunonụ ụfodụ so agumagụ e ziputara. Agumagụ bụ enyo e ji ahụ ndị mmadụ na ndụ ha; ọ bụ ezi okwu na ihe ndị a na-ahụkarị n’agumagụ bụ ndị e sitere n’ekere uche mmadụ wube mana ọ dị mkpa na e lebara agumagụ ọnụ anya nke ọma n’ihi na mgbe ọ bụla a na-atule enyo uche n’agumagụ, ọ bukwuazị ihe pürü ime ma ọ bụ ụdị ihe ndị na-eme na ndụ ka a na-atule. Ọ bụ nke a mere Onyekaonwu (1986) ji kowaa agumagụ ọnụ dị ka nchikota amamihe na akukọ ọdinala Igbo nke a haziri n’ụdị inyefe n’aka ndị na-eto eto site n’ekwurunonụ n’agbanwegehi echiche na emereme ndị dị na ya. Clarke (1979) sị na agumagụ ọnụ bụ ụdị agumagụ mbụ e nwere nke na-apụta ihe oge gboo n’ụdị akukọ dike ma ọ bụ abụ dike nke ndị nwere nka mwube akukọ ma ọ bụ abụ na-agụ ma ọ bụ akọ n’ihu ndị nkiri. Ka o sila dị, a ga-atule agumagụ ọnụ dị ka ngwa nkuzi na mmụta n’ala Igbo.

Agumagụ ọnụ dị ka NgwaNkuzi Na Mmụta

Na nkeji a, ọchọcha gbara mbụ ịtuchapụta ihe ndị ozọ mere ma ọ bụ nke ha kwuru banyere agumagụ ọnụ dị ka ngwa nkuzi na mmụta. Ganyi (2014) kowara mmụta dị ka otu emereme nke na-adabere na mmekorịta mmadụ na ibe ya nke a na-akwalite site n’ederede ma ọ bụ ekwurunonụ. Ọ gara n’ihu kwuo na ịmụta alaka omenala dị iche iche n’obodo dị iche iche na mba ụwa na-adabekarị na nzikorịta ozi ekwurekwu karịa na nke ederede n’ihi na aguguala na

Ọmụmụ ihe dị iche ihe na-adabere nke ukwuu n'ụburụ, mbikorịta ndụ, ọdịnala na nkirimịkọ dị iche ihe a koroła banyere obodo na ndị nwe ya.

Ngara (2017) n'akukụ nke ya sị na ọ bụrụ na ejikoghi omenala/ükpurụ obodo ọ bụla na usoro mmekorịta/nzikorịta ozi ha ọnụ, ihe ọ pütara bụ na ükpurụ na omenala ndị ahụ aburula ndị ekpochapuru ekpochapụ ma sikwa n'uzo ahụ wezuga öganihu ükpurụ na omenala ndị ahụ kwesiri iweta. Nke a bụ maka na alaka agumagụ ọnụ niile bụ ndị a na-esite n'ekwurunonụ na emereme dị iche ihe ndị sitere n'aka otu ögbo nyefe n'aka ögbo özö ndụ gaa ndụ. Mgbe a na-eme nke a, ükpurụ na omenala ndị ahụ a na-akuziri ndị na-etolite etolite n'esite n'uzo ahụ ruo ndị a na-akuziri ha aka. Nke a na-egosi na ọ dị mkpa na ndị Igbo ghotara na otu uzo ha ga-esi kpoghachite ükpurụ na omenala ha ndị na-anwuzị anwu bụ site na nkuzi agumagụ ọnụ nke e nwere ike ime ka ọ püta ihe n'amumamụ nkendị site n'igbaso usoro dị mma webata ya na kurikulum ụmụ akwukwo.

Owuor (2007) kwadokwara nke a mgbe o dere na usoro nkuzi agumagụ ọnụ bụ nke e kwesiri ịhazigharị n'udị ọ ga-apụta ihe n'usoro nkuzi na kurikulum ndị Kenya. Ọ sıri na e mee nke a, ọ ga-enye aka weputa ọtụtu uzo e si ezipụta echiche ọhụrụ, nkwalite mmekorịta mmadụ na ibe ya nakwa uzo a ga-esi nwoghaa omenala ụfodụ ndị e zobere n'odịnala obodo dị iche ihe. Nke a pütara na ndị na-ahụ maka mmụta nyomie anya etu o kwesiri, usoro nkuzi sitere agumagụ ọnụ ga-enye aka na nkwalite obibi ndụ ndị Igbo.

Usoro Ọmụmụ ihe ka ọ dị n'uwaa taa dị uzo abuọ: nke ụdị na nke mpunudị. Nke ụdị bụ nke a na-eme n'ogige ebe ndị Ọmụmụ na-akwado onwe ha hapụ nne na nna ha gakwuru ndị ọ bụ ọnụ ha ikuziri ha ihe. A na-ahụta ụdị a n'ülọ akwukwo dị iche ihe. Nke mpunudị n'aka nke özö bụ nke a na-eme n'enweghi nkwado pürü ihe e mere banyere ya. Ọ bụ ụdị nkuzi mmadụ nwere ike ịmụta n'ezinaulọ ya ma ọ bụ n'agbataobi ya n'aka onye/ndị özö ndị anaghị ahụta ka ndị nkuzi ma ọ bụ nwee ugwo pürü ihe a na-akwụ ha maka ụdị nkuzi ha nyere nwata.

E lebaa anya n'agumagụ ọnụ Igbo na usoro nkuzi ya, a ga-achopụta na usoro nkuzi ya bụ nke mpunudị n'agbanyeghi na ọ bụ emereme nke na-akpokota ụmụ aka ọnụ n'oge anyasi ọ kachasi mgbe ọnwa na-eti. Ọ bụ ụdị mkpokota a ọ na-ekpokota ụmụaka n'ezinaulọ ma ọ bụ n'obodo mere Samson-Akpan (1986, p. 67) ji sị na ụdị mbjakota ọnụ a na-abjakota mgbe a na-

ezi agumagü onu o bula (o kachasi ifo) bu nke a puru itunyere onodu a na-ahu na klası n'ihi na umuaka, ndi ntoroobia na ndi okenye na-aputa ma sonye mgbe a na-ezi ya.

Mmadu o bula isi zuru oke na-enwe mmasi imta ihe ohuru ga-abara ya uru o kachasi isonye n'udi mmata nke na-aputa ihe n'udi mkpoli ndu di ka agumago onu Igbo si di nakwa usoro o na-agbaso akuzi ihe di iche banyere omenala na nkwenye ndi Igbo. Fafunwa (1974) chlopulara na nkuzi odinala mba Afrika (nke ala Igbo bu otu n'ime ha) bu nke gbadoro ukwu n'otutu ihe nke mbunuche ya bu izuputa umuaka na-ekwu ezi okwu, nwee ezi agwa, nkwayne ugwu ma nwekwa nka di iche banyere ha aka iba uru n'obodo n'odinihu maka odimma ha nakwa nke obodo.

Obi (2006) hutaragumagü onu di ka uzor e si akuzi nkuzi ndinudi/iwu obodo tupu obibia ndi ocha. O sika na o bokwa otu uzor ndi mmadu si enweta nturundu n'ihi na a ruchaa oru bata, a na-agbakö ma were akukö odinala di iche kutuo ume ezumike. Nke a kwadoro nkwenye Obiechina (1990) mgbe o siri na agumagü onu na-ene ndi obodo ohere isonye n'ihe a na-eme n'obodo ha etu o kwesiri. O bu ndinudi ya na-eduzi ndi bi n'obodo ma mee ka ha na-akpa agwa ma o bu na-eme ufodu ihe site n'igbaso ukpuru a na-abatara n'obodo ahü.

Egudu (1978), na nkwardo, siri na ndi mmadu na-esite n'emereme eziputara n'agumagü onu muta mmekorita mmadu na ibe ya ndi na-abara ha uru n'obodo nakwa na mba uwadum. Onyekaonwu (1986) n'aka nke ya siri na e nwere uzor akukö ato ndi kacha püta ihe n'akukö agumagü onu Igbo: akukö ifo, nkomirikö na nkokinrikö. O gara n'ihu kwuo na nke kacha aputa ihe n'ime ha bu akukö ifo n'ihi na o bu ya ka ndi mmadu kacha ejii ekwuputa mbunuche ha. Obiechina (1967) siri na akukö odinala a na-akö n'ogbe/obodo na alaka agumagü odinala di iche ndi ozor a na-ahuta n'otutu ebe n'udi di iche bucha uzor doro anya e si akuziri ma na-amanye ndi na-eto eto imta ufodu agwa a turu anya n'aka ha imeputa n'omume. O bu nke a mere e ji enwekaraj ajuju banyere ihe mmata sitere n'akukö odinala mgbe o bula a gbakorö maka mkparita luka ma o bu nkoriita akukö odinala. Akukö ndi a gunyere akukö ifo, nkokinrikö, nkomirikö, ilu, gwam gwam na oyiri ha ndi ozor.

Nke a na-egosi na agumagü onu na-esite n'emereme odinala wube agumagü. Ozor, tupu obibia mbiarachia, e nwere agumagü Igbo nke e deghi ede. Emereme odinala Igbo na-akuzi

nkwanye ugwu, mmekorita, onye aghana nwanne ya nkwalite ndu, ezinaulø na obodo. Sone (2018) siri na obodo di iche iche na mba Afrika nwere usoro mmata mpunudị nke bu ụzọ ha si akuzi ma na-amata ụfodụ ihe banyere omenala, nkwenye na nsirihụ ha nakwa ihe ndi ọzo na-akwalite obibi ndu; a na-eme nke a site n'inye ụmụaka ohere imata ihe n'aka ndi okenye site na nkiri, nleru anya na isonye n'ihe a na-eme n'obodo. Mana a bịa n'ụwa taa, ọtụtụ mmadu ahapula ụkpuru di mma, ndi omenala na nkwenye Igbo nabatara, soro nke anya hụrụ gbaa mmee. Ya mere o ji di mma iji agumagu ọnụ kuziere ndi mmadu nkwenye, omenala na ụkpuru ndi na-akwalite ezi mmekorita na obibindu n'ala Igbo.

Ọ di mkpa iji agumagu ọnụ mee nke a n'ihi na agumagu ọnụ, di ka akukọ ifo, nkomiřikọ na nkokiřikọ, bu ụzọ kacha mma e si akuzi, amata, ma na-akwalite īhunaanya, nrubeisi, īchiba ụkwa/iwube ntukwasị obi, ekele, igba mbo, abụm odogwu na īkwụwa aka ọtọ. Agwa ndi gbara elu n'akukọ ndi na-abụ ndi a na-ezipata uru ezi agwa ha kpara ma ọ bu ntaram ahụhụ sochiri agwa ojọ ha. Ọzọ di ka ibe ya bu na mbunuche ọgbakọ ọmụmụ ọ bụla (nke ụdị ma ọ bu nke mpunudị) bu īkwado ụmụaka maka ọdịmmma ha, nke ezinaulø nakwa nke obodo ha. Nwata ọ bụla nwetara ezi ọzuzụ ma tnye ya n'omume ga-abariri uru ma tnye oke nke ya maka ọdịmmma ezinaulø na obodo ya. Agumagu ọnụ Igbo bu ụzọ di mma a pürü isi ma kuziere nwata ihe maka ọdịnihi. A pürü ime nke a site n'igbaso usoro nkuzi na ọmụmụ nke ụdị ma ọ bu nke mpunudị n'ihi na inye ụmụaka ohere a ga-eme ka ha mata ihe obodo chorø n'aka ha.

Ntunyeoke Agumagu ọnụ Nye Mmata Na Nkwalite Obibi Ndị Igbo

Obiweluozo (2014) kwenyere na agumagu ọnụ na-ezipata echiche okwu n'ụdị di mfe ma na-emetueta mmuo nke mere na ụmụaka na-aghotà ihe a na-ekwu nke ọma. Ọ gara n'ihi kwuo na e nwere ụdị akukọ agburu di iche iche ndi gunyere akukọ ifo, nkomiřikọ, nkokiřikọ, akukọ ọdịnalà, nkwenye ụgha na nkwenye agburu. Ka ọ di, ọchocha agbadoro ụkwụ naanị na akukọ ifo, nke nkomiřikọ na nkokiřikọ mee nchocha a.

Akukọ Ifo

Akukọ ifo bu akukọ a rorø arø nke agburu ma ọ bu ọnumara di iche iche n'obodo na-akorita iji kpolie ndu ma ọ bu mta ihe. Ọtụtụ mgbe, akukọ ndi a na-abụ ndi a na-esite na nka

ekere uche mmadu wube ma site n'otu ọgbọ nyefe ya n'aka ọgbọ ọzọ site n'ekwurunonu. Mbunda (2006) kowara akukifo dí ka ụgbọ e ji ebugara, akwalite ma na-akuziri ụmụaka omenala obodo ha n'ụdị inye ha ohere mkporindu. Nwaozuzu (2007) siri na ọ bụ akukọ ifo bụ alaka agumagụ ọnụ nke kacha apụta ihe ma bùrụkwa nke a kacha mara ama n'asusu na omenala dí iche ihe na mba ụwa. Thwala (2019) n'aka nke ọzọ kowara na e nwere ụzọ e si amalite nakwa ụzọ e si akwusị akukọ ifo.

A bia n'asusu Igbo, ndị Igbo na-eji ọtụtụ ihe amalite akukọ ifo dí ka: (Okọ akukọ ga-asi) O nwere otu mgbe – (Ndị nsongye azaa) Otu mgbe were ruo; (Okọ akukọ) Chakpiị - (Ndị nsongye azaa) – Wọọqqo; (Okọ akukọ) Otiii – (Ndị nsongye) Oyoo; (Okọ akukọ) Nkjita nyara akpa – (Ndị nsongye) – Nsi agwu n'ohịa. Nke ọ bụla n'ime ha nwere ihe ọkọ akukọ na-ekwu mgbe ọ malitere nakwa nke ndị nsongye na-azaghachi ya. Nke a gosiri na ndị nsongye mgbe a na-akọ akukọ ifo ma ọ bụ eme agumagụ ọdịnala Igbo ọ bụla anaghị abụ naanị ndị nkiri kama ha na-esonyekwa dí ka agumagụ ọdịnala Igbo si dí kemgbe ụwa malitere.

Ikọ akukọ ifo bụ nke a mara na ọ malitere na gboo n'ọnwmara/obodo dí iche ihe ebe ndị nne na nna nakwa ndị okenye ndị ọzọ n'ezinaulọ ma ọ bụ obodo na-ewere ya dí ka ohere ha nwere iji kuziere ụmụ na-eto eto ihe. A na-emekarị nke a mgbe a lọtara n'ugbo ọ kachasi mgbe e richara nri anyasi. Nwaozuzu (2007, p. 322) kwenyere na akukọ ifo bụ mpio e si a kuziri ndị na-etolite etolite ezi ụkpuru na nkwenye agburu n'ihi na akukọ ifo agburu ọ bụla na-agbado ụkwụ na nkenye agburu, atumanya, ahumihe na ihe enwe enwe ọ kachasi ndị obodo ji biri.

Na nkwado, Adeyemi (1997, p. 114) kwuru na a na-eji akukọ ifo akụnye mkpuru ọma na ndu ụmụaka. Mkpuru ọma ndị ahụ gunyere ngosi umeala, ekele, nkwanaye ugwu, idowe onwe onye nsọ, isonye n'ukpuru na nkwenye obodo, mmekorịta, ile ọbia, ikwu ezi okwu, ịkwuwa aka ọtọ, mmasị ige ntị ma soro ezi ndumodụ, ịbu ezi nwa ama ala, ịkata obi, igosi ịhunaanya, ịkwado ọdịmma obodo, igbasị mbọ ike na ịtụ egwu Chineke. Martin na Nakayama (2013) n'akukụ nke ha siri na akukọ ifo bụ otu n'ime ngalaba agumagụ ndị mmadu kwasiri ịnabata ma mata nke ọma dí ka ụzọ e si akuzi ihe ma na-akwalite omenala. Ọ siri na mgbe ọ bụla a na-ezipụta ma ọ bụ eme emereme so akukọ ifo, na omenala na nzikorịta ozi bụ otu ihe na-agba elu na ya.

Nke a bụ ezi okwu maka na olu ọkọ akụkọ na-adị agbanwe ma ọ bụ aputa ihe n'udị o na-eziputa ka ọnodụ si dị nakwa ụdị ihe na-eme. Ọ bụrụ ihe egwu, olu ya ga-egosi na egwu dị; ọ bụrụ ihe ọnụ, olu ya ga-egosikwa na ọnụ díkwa. Ọ bughị naanị olu okwu ya; mmegharị ahụ ndị so ya bùchakwa ụzọ nkuzi nye ndị nsongye. Ọ bụ ohere díjirị ndị na-etolite etolite ịmata na mmegharị ahụ nakwa mgbanwe olu dị iche bùkwa ụzọ e si ezikorịta ozi. Amali (2014) kowara akụkọ ifo dị ka ihe bara oke uru nye omenala/ọdinala obodo ọ bụla. Ọ sıri na alaka agumagụ ọdinala a na-arụ ọrụ bara oke uru nye nkuzi na mmụta ndị metütara ọdinala, omenala, nkwenye na ekpemekpe nakwa ihe ndị ọzọ metütara obodo, ụmuaka na gburugburu ebe a nọ azulite ha. Ozọ, bụ na agumagụ ugbu a nke a na-eziputa n'udị ederede bụ nke na-enweta ike ekereuche ya site n'agumagụ ọnụ nke akụkọ ifo bụ otu n'ime ha.

Bhattacharya na Karmakar (2021) sıri na akụkọ ifo bụ otu n'ime akụkọ ndị mmadu ji aturụ ndụ n'obodo dị iche iche. Ha gara n'ihi kwuo na akụkọ ifo malitere na gboo mgbe mmadu malitere ma bùrukwa nke na-emetụta ọtụtụ ihe banyere omenala obodo. Akụkọ ifo dị ka alaka agumagụ ọdinala bụ nke a na-esite n'otu ọgbọ nyefe n'ọgbọ ọzọ site n'ekwurunonụ. Ka ọ dị taa, e nwekwara ọtụtụ akwukwọ Igbo na asusụ mba ụwa ndị ọzọ ebe e deturu akụkọ ifo edetu. Nke a mere akụkọ ifo ji bụrụ nke a na-enyefezikwa n'ụwa taa site n'ederede. Nkowa ndị anyị nwetarala banyere isi okwu a, na-egosi na ọrụ akụkọ ifo na-arụ abughị naanị nke nturụndu kama, ọ bùkwazi ezi ụzọ agburụ ọ bụla si akuziri ụmu ha ihe n'ihi na a na-esite na ya akowara ndị na-etolite etolite ụfodụ ihe banyere agburụ, gburugburu na ihe ndị ọzọ bara uru banyere obodo, omenala na ọdinala dị iche iche ma sitekwa n'otu ụzọ ahụ mee ka e nwee nkuzi na mmụta ụzọ nzikorịta ozi bụ ịgba maka ọdinihu.

Nkôkirikọ Na Nkômirikọ

Nkôkirikọ na nkômirikọ bụ ụdị akụkọ ndị ọzọ e nwere n'agumagụ ọnụ Igbo ndị yituru akụkọ ifo mana ha na akụkọ ifo abughị otu. Ọ bụ ezie na ha niile bùcha akụkọ a rorø aro mana ọtụtụ obodo nwere ụfodụ nkwenye dị iche iche banyere nkômirikọ na nkôkirikọ ha. *Igbo Adị* (2013) kowara nkôkirikọ dị ka akụkọ mgbe ọkpụ tumadị mgbe a kpara ike. Ọ gakwara n'ihi kowaa akụkọ nkôkirikọ dị ka 'akụkọ ọdinala banyere njem, ekere ma ọ bụ nsiripuru omenala, ike pürü iche ndị mmadu kpara ma ọ bụ emereme pürü iche nke mgbe gboo n'obodo, agburụ, ma ọ

bü mba'. Üdị nkowa ha nyere nkokirikọ mere Barone (2011) ji sị na nkokirikọ na nkirimiri kọ yiri. Popp (2005) n'aka nke ọzọ kwenyere na nkokirikọ na-agbadokari ụkwụ na akụkọ banyere ihe mere na gboo nke ndị ọkọ akụkọ na ndị nkiri/nsongye na-ahütakari dì ka ezi okwu.

Ọ gara n'ihu kwuo na a na-ahütakari akụkọ nkokirikọ dì ka ihe mere n'odinso karịa nkirimiri kọ n'agbanyeghi na ndị ọkọ akụkọ na-adị eziputa akụkọ ndị ahụ n'udị ha na-aputa ihe karịa ka o si mee ma ọ bụ etu o kwesiri idị; ọzọ bụ na akụkọ ndị a na-emetüta karịa agha, oke nsogbu/mkpagbu ma ọ bụ ụnwụ (oke ụkọ nri). Babalola (2002) kowara nkirimiri kọ dì ka akụkọ bara uru banyere ihe mere n'oge gara aga nke e ji ezi ozi banyere nkwenye ndị na agburụ ha. A na-ahazi nkirimiri kọ dì iche iche n'uzo ha na-abụ aziza nye ajuju dì iche iche banyere nsiritolite ndị, agugualala ndị obodo na agburụ ha. Akụkọ nkirimiri kọ bụ nke na-ejuputa n'akụkọ njem dì egwu nke na-emepe ụmụaka anya ma mee ka ha mata nsiritolite alaka omenala ụfodụ n'obodo ha.

Putri na Wijaya (2019) sịrị na mwebata nkokirikọ na nkuzi ụmụ akwukwọ bụ ihe dì oke mkpa n'ihi na ọ ga-enye aka ime ka ha mata akụkọ banyere onwe ha na obodo a mürü ha ma ọ bụ nke aka ha. Ha gara n'ihu kwuo na a na-ahükari nkokirikọ n'akwukwọ akụkọ ụmụ akwukwọ ma ọ bụ ụfodụ akwukwọ oğugu ha ebe a na-echekwaba ha n'ihi na nkokirikọ bụ njirimara ndị nke dì oke mkpa. Nke bụ eziokwu bụ na ihe niile ha kwuru banyere nkokirikọ ebe a nwekwara ka o si emetüta nkirimiri kọ. Ya mere akụkọ odinala niile ji bürü ndị kwesiri ka e chekweba ha n'udị ederede, na/ma ọ bụ ndoro okwu ma ọ bụ onyonyo. Maka na mgbe e mere nke a, ha ga-abụ ụzọ m kpali mmuo nye ụmụaka ịmata ụfodụ ihe merela tupu a muo ha ma marakwa ihe nkuzi, ihe nrite na ntaram ahụ na-eso omume ụfodụ. N'ihi na oriri niile a na-eri n'ala Igbo maka ndị oke mmadụ (nwoke/nwaanyị) maka ahụ ha tara ma ọ bụ ihe dì ike ndị ha mere maka odimma agburụ/obodo ha, nwere nkokirikọ socha ha. Üdị nkokirikọ ndị a ga-abụ ihe mgbado ụkwụ nye ịkuziri ndị na-etolite uru ọ dì na mmadụ baara obodo ya uru ma ọ bụ gbaa mbọ maka odimma agburụ ya ọ kachasi etu o si metüta iwube ezi aha na akunauba obodo nwekọro ọnụ.

Nchikọta Na Mmechi

Nchöcha ndizima a bụ nke kowaputara agumagu ọnụ dì ka ụzọ e si akuzi ma na-akwalite usoro obibi ndụ ndị Igbo. Agumagu ọnụ Igbo bụ nke obodo na-enwekodo ọnụ n'ihi na o nweghi

onye a ma dī ka onye nwe nke ọ bụla kpomkwem. Mgbe ọ bụla a na-ezipūta ma ọ bụ eme emereme so agumagu ọnụ dī ka akụkọ ifo, nkomiřikọ na nkkiriřikọ, a na-enwe usoro omenala na nkuzi na-agba elu na ya. A na-enwekwa mmegharị ahụ nakwa mgbanwe olu dī iche iche ndị bùkwa ụzọ e si akụzi ihe e bu n'uche. Ọ bụ nke a mere agumagu ọđinala ji arụ ọrụ bara oke uru nye nkuzi na mmụta ihe ndị metütara ọđinala, omenala, nkwenye, ekpemekpe nakwa ihe ndị ọzọ metütara obodo, ụmụaka na gburugburu ebe a nọ azulite ha. Ọzọ, agumagu ugbu a, nke a na-ezipūta n'ụdị ederede, bụ nke na-enweta ike ekereuché ya site n'agumagu ọnụ. Ya mere nchöcha a, ji kowaa nke ọma usoro a na-agbaso n'iji agumagu ọnụ akụzi ụfodụ ihe ndị dī mkpa na ndụ ndị Igbo. Ihe mere e ji akpọ ụdị agumagu a agumagu ọnụ ma ọ bụ nke ọđinala bụ maka na a na-esite n'emereme ọđinala dī iche iche ḥorọ ihe ndị a na-ewube ma ọ bụ echekwaba ma site n'ekwurunonụ enyefe ya n'aka ọgbọ ọzọ.

Otu ụzọ e si kpoghachite ụkpuru na omenala ndị Igbo na-anwuzị anwụ bụ site na nkuzi agumagu ọnụ nke e nwere ike ime ka ọ pụta ihe n'amụmamụ nke ụdị site n'igbaso usoro dī mma webata ya na kurikulum ụmu akwukwọ maka na nke mpunụdị ya na-anwuzị piị n'ihi na ụmụaka taa anaghịzi enwe ohere ha ji esonye n'emereme ọđinala nakwa agumagu ya ha so. Ya mere o ji dī mkpa ka ebiptuta ha n'akwukwọ akụkọ ụmu akwukwọ ma ọ bụ ụfodụ akwukwọ ọgugu ha ebe a na-echekwaba ha n'ihi na ọtụtụ ihe dī n'agumagu ọđinala bụ njirimara ndị, ndị dī oke mkpa. Ha ga-abụ ụzọ mkpali mmuo nye ụmụaka ịmata ụfodụ ihe merela tupu a mọ ha ma marakwa ihe nkuzi, ihe nrite na ntaram ahụhụ na-eso omume ụfodụ n'ala Igbo.

Edemsibia

Adeyemi, L. (1997). Nigerian folktales and its contributions to early child care development and education. *Centrepoin*, 109-122, Ilorin: University of Ilorin

Amali, H. I. (2014). The function of folktales as a process of educating children in the 21st century: a case study of Idoma folktales. *International Conference on 21st Century Education at Dubai Knowledge Village*, 2 (1), 88 – 97

Babalola, V.O. (2002). The Contributions of Traditional folklores and folktales to early childhood development and education. In Maduewesi E.J. & Agusiobo C.B. (eds). Development and Education of African Children.*Proceedings of OMEP Africa regional Seminar*. Nigeria: Nelag and Co. Ltd.

Barone, D. M. (2011). *Children's literature in the classroom: Engaging lifelong readers*. New York: The Guilford Press

Fatunwa, B. (1974). *History of education in Nigeria*. London: George Allen and Unwin.

Ganyi, F. M. (2014). Orality, literacy and pedagogical implications in traditional African societies: The Bakor experience in Cross River state, Nigeria. *International Journal of African History Cultures and Traditions*, 1(2), 60-81.

Ikeokwu, E. S. (2021). *Mkpolite nkuzi na ọmụmụ ejije Igbo*. Nsukka: University of Nigeria Press

Kimani, N. (2010). Rekindling efficacy: Storytelling for health. In Njogu, K. & Middleton, J. (Eds.), *Media and Identity in Africa*. Bloomington: Indiana University Press.

Martin, J. N. & Nakayama, T. K. (2013). *Intercultural communication in context*. New York: McGraw-Hill Publishers.

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2014). *Atutu amumamụ asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Mbunda, F.M. (2006) Oral Literature in Contemporary Society. In Onuigbo S. (ed). *Essays and Literary Concepts in English*. Nsukka: Afro-Orbis Publishing Co. Ltd.

Ngara, C. (2007) Summary of African ways of knowing and Pedagogy revisited. *Journal of Contemporary Issues*. 2(2)

Nnyigide, N. M. (2014). Ntulekota nkomirikona Ojadilina Akụ Fechaa. Nguputa semina maka nzere Ph.D, Nnamdi Azikiwe University Awka.

Nnyigide, N. M. (2017). The emergence of early Igbo novel: The role of Igbo oral literature. *IGWEBUIKE: An African Journal of Arts and Humanities*, 3(4), 46 – 61.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntoala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwaozuzu, G. I. (2007). The traditional Ibo woman- A villain or a victor?A study of the image of women in Igbo folktales. In Idris Amali et al (eds.). *Rainbow Beyond the Clouds: Essays in Honour of Shamsudeen Amali* (pp. 308-321). Ibadan: Kraft Books.

Obi, N. M. (2009).The role of literature in national development.In Eyisi, J. C., Odimegwu, I. & Ezenwa-Ohaeto, N. (Eds.), *African Literature and Development in the Twenty-First Century*. Imo: Living Flames.

Obiechina, E. N. (1967). Transition from oral to literary tradition.*Presence Africaine*, 63, 140-161.

Obiweluozo, E. P. (2011). Perception of primary school teachers on the use of oral literature.*International Journal of Research in Arts and Social Sciences*, 3, 202 – 211.

Okoh, N. (2008). *Preface to oral literature*. Onitsha: African.

Onyekaonwu, G. O. (1986). "The Development of Modern Igbo Prose Fiction, 1933-1983: An Historical and Stylistic Survey", Ph.D. Thesis of the University of Ibadan, Nigeria.

Owuor, J. (2007). Integrating African Indigenous Knowledge in Kenya's formal Education System: The Potential for sustainable Development. *Journal of Contemporary Issues*. 2(2),

Popp, M. S. (2005). *Teaching language and literature in elementary classroom: A resource book for professional development* (2nd Edition). Mahwah: LEA

Putri, B. M. & Wijaya, M. S. (2019). Retelling local legends: Implementing circ in teaching writing narrative text. *ELT-Echo*, 4(1), 36 – 48

Sone, E. N. (2018). African oral literature and the humanities: Challenges and prospects. *Humanities*, 7(30), 1 – 20.

Thwala, J. J. (2019). A glance at selected folktale theories. *International Journal of Arts Humanities and Social Sciences* 4 (13), 1 – 5.